DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

અહેવાલપાત્ર

ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતમાં

ફોજદારી અપીલીય ન્યાયક્ષેત્ર

ફોજદારી અપીલ ક્ર.૧૪૯૭/૨૦૨૨

દશરથભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ

... અપીલકર્તા

વિ.

હિતેશ મહેન્દ્રભાઈ પટેલ અને અન્ય

... સામાવાળાઓ

ચુકાદો

ન્યાયમૂર્તિ ડો. ધનંજય વાય. ચંદ્રચુડ

૧. આ અપીલ ગુજરાત હાઇકોર્ટના તા. ૧૨ જાન્યુઆરી, ૨૦૨૨ના ચુકાદા સામે કરવામાં આવી છે. અધિક મુખ્ય જ્યુડીશીયલ મેજિસ્ટ્રેટના તા.૩૦ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૬ના ચુકાદા કે જેના દ્વારા પ્રથમ સામાવાળાને વટાઉખત અધિનિયમ, ૧૮૮૧ની કલમ–૧૩૮ હેઠળના ગુનામાંથી મુક્ત કરવામાં આવ્યો હતો, તેની

સામે કરવામાં આવેલી અપીલ ઉચ્ચ અદાલતે ફગાવી દીધી હતી. મુખ્ય મુદ્દો એ છે કે જો નકારવામાં આવેલ ચેકને વટાવતી વખતે તે ચકવવાપાત્ર દેવા બાબતે ન હોય તો શું આ અધિનિયમની કલમ–૧૩૮ હેઠળ ગુનો આચરવામાં આવેલ હોવાનું માનવામાં આવશે?

હકીકતો

૨. તા. ૧૦ એપ્રિલ, ૨૦૧૪ના રોજ અપીલકર્તાએ પ્રથમ સામાવાળા–આરોપીને આ અધિનિયમની કલમ–૧૩૮ હેઠળ કાનૂની નોટિસ મોકલેલ.એવો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો કે પ્રથમ સામાવાળાએ તા. ૧૬ જાન્યુઆરી, ૨૦૧૨ના રોજ અપીલકર્તા પાસેથી ૨૦ લાખ રૂપિયાની રકમ ઉધાર લીધી હતી અને તે જવાબદારીમાંથી મુક્ત થવા માટે ચેક નં.૮૭૭૮૨૮ ધરાવતો ૧૭ માર્ચ, ૨૦૧૪ની તારીખનો સંદર્ભિત રકમનો ચેક આપેલ હતો.વધુમાં એવો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો કે તા. ૨ એપ્રિલ, ૨૦૧૪ના રોજ જ્યારે ચેક રજૂ કરવામાં આવ્યો, ત્યારે અપૂરતા ભંડોળને કારણે તે નકારવામાં આવ્યો હતો. કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવા રૂ.૨૦,૦૦,૦૦૦ના ઋણની ચૂકવણી કરવા માટે અપીલકર્તાએ પ્રથમ સામાવાળાને સંબોધીને નોટિસ મોકલેલ:

> "જેથી મારા અસીલ, કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવા અને તમારા દ્વારા બાકી અને ચૂકવવાપાત્ર દેવા માટે તમને આ નોટિસ મળ્યાના ૧૫ દિવસની અંદર રૂ૰ ૨૦,૦૦,૦૦૦/–ની ચૂકવણી કરવા જણાવે છે. [...]"

૩. તા. ૨૫ એપ્રિલ, ૨૦૧૪ના રોજ પ્રથમ સામાવાળાએ કાનૂની નોટિસનો જવાબ મોકલાવેલ, જેમાં તેમણે નીચે મુજબના આરોપ લગાવ્યા હતાં:

(i) પ્રથમ સામાવાળા અને અપીલકર્તા એકબીજાના સંબંધી છે. અપીલકર્તાના પુત્રએ પ્રથમ સામાવાળાની બહેન સાથે લગ્ન કરેલ;

(ii) અપીલકર્તાએ પ્રથમ સામાવાળાને રૂપિયા ચાળીસ લાખની લોન આપી હતી.પક્ષો વચ્ચે મૌખિક સમજૂતી થઈ હતી કે પ્રથમ સામાવાળા અપીલકર્તાને દર ત્રણ મહિને એક લાખ રૂપિયા ચેક દ્વારા અને એંસી હજાર રૂપિયા રોકડમાં ચૂકવશે. અપીલકર્તાને બે ચેક જામીનગીરી પેટે આપવામાં આવ્યા હતા. એ બાબતે સંમતિ સાધવામાં આવી હતી કે, જ્યારે પૂરી રકમની ચુકવણી કરવામાં આવશે, ત્યારે અપીલકર્તા બંને ચેકો પરત કરશે;

(iii) અપીલકર્તાના પુત્રએ સામાવાળાની બહેન સામે છૂટાછેડાની કાર્યવાહી શરૂ કરી હતી.જોકે, લગ્નના સમયે આપવામાં આવેલું દહેજ, હજુ પણ અપીલકર્તાના કબજામાં છે; તથા

(iv) જામીનગીરી પેટે આપવામાં આવેલા ચેકનો અપીલકર્તાએ દુરુપયોગ કર્યો છે.

૪. તા. ૧૨ મે, ૨૦૧૪ના રોજ, અપીલકર્તાએ પ્રથમ સામાવાળા સામે આ અધિનિયમની કલમ–૧૩૮ હેઠળના ગુના માટે ફોજદારી ફરિયાદ દાખલ કરી હતી. તા. ૧૯ મે, ૨૦૧૪ના રોજ પ્રથમ સામાવાળાએ કાનૂની નોટિસનો બીજો જવાબ મોકલેલ.ઉપરોક્ત જવાબ દ્વારા કાનૂની નોટિસના અગાઉના જવાબમાં ચાળીસ લાખ રૂપિયાની લોનની સ્વીકૃતિને સુધારીને વીસ લાખ રૂપિયા કરવાની માંગણી કરવામાં આવી હતી.

૫. તા. ૩૦ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૬ના રોજના ચુકાદા દ્વારા ટ્રાયલ કોર્ટે પ્રથમ સામાવાળાને કલમ–૧૩૮ હેઠળના ગુનામાંથી એ આધાર પર નિર્દોષ જાહેર કર્યા હતા કે પ્રથમ સામાવાળાએ તા. ૮ એપ્રિલ, ૨૦૧૨થી તા. ૩૦ ડિસેમ્બર, ૨૦૧૩ વચ્ચે અપીલકર્તાને રૂપિયા ૪,૦૯,૩૦૧૫ ચૂકવ્યા હતા અને રુપિયા વીસ લાખનું દેવું ચૂકવવાની તેમની જવાબદારીમાંથી આંશિક રીતે મુક્ત થયેલ.

ચુકવણીની વહેંચણી નીચે મુજબ છેઃ

તારીખ	રકમ
૧૮.૦૪.૨૦૧૨	૩૦૪૯,૩૧૫/–
૦૫.૧૦.૨૦૧૨	૩૦૧,૨૦,૦૦૦/–
૧૫.૦૧.૨૦૧૩	૩૦૬૦,૦૦૦/–
૧૦.૦૭.૨૦૧૩	૩૦૧,૨૦,૦૦૦/–
૩૦.૧૨.૨૦૧૩	૩૦૬૦,૦૦૦/–
કુલ	૩૦૪,૦૯,૩૧૫/–

ટ્રાયલ કોર્ટે નોંધ્યું હતું કે, અપીલકર્તા એ પુરવાર કરવામાં નિષ્ફળ ગયા છે કે, તેમનું રૂપિયા વીસ લાખનું લેણું હતું:

> "તેથી ફરિયાદીની ફરિયાદ હકીકત મુજબની લેણી રકમ પૈકી ૩૦૪,૦૯,૩૧૫/– આરોપીએ ચૂકવી આપેલાનું સાબિત થાય છે.જેથી ફરિયાદીએ કાયદેસરની લેણી રકમ ૩૦૨૦,૦૦,૦૦૦/– વસૂલ લેવા માટે બેંકમાં ચેક જમા કરાવેલ તે દિવસે ફરિયાદીનું આરોપી પાસે ૩૦૨૦,૦૦,૦૦૦/– કાયદેસર લેણું હતું તે હકીકત સાબિત કરવામાં ફરિયાદપક્ષ નિષ્ફળ ગયેલાનું આ કોર્ટનું માનવું છે."

૬. અપીલકર્તાએ ટ્રાયલ કોર્ટના ચુકાદા સામે ગુજરાત હાઈકોર્ટમાં અપીલ દાખલ કરી હતી. તા. ૧૦ ઓક્ટોબર, ૨૦૧૯ના રોજ પ્રથમ સામાવાળાએ ગુજરાત હાઈકોર્ટ સમક્ષ, તા.૧૯ મે, ૨૦૧૪ના રોજના સુધારેલા જવાબને રેકોર્ડ પર લેવાની માંગણી કરતી એક અરજી દાખલ કરી હતી. તા.૧૧ ઓક્ટોબર, ૨૦૧૮ના હુકમ દ્વારા, હાઈકોર્ટે વધારાના પુરાવા રેકોર્ડ પર મૂકવા માટેની અરજીને મંજૂરી આપી હતી. હાઈકોર્ટે તેના તા. ૧૨ જાન્યુઆરી, ૨૦૨૨ના

ચુકાદા દ્વારા આ અપીલ નામંજૂર કરી હતી અને આ રીતે ટ્રાયલ કોર્ટના પ્રથમ સામાવાળાને નિર્દોષ જાહેર કરતાં ચુકાદાને કાયમ કરેલ. હાઈકોર્ટે ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા નિર્ણિત એ હકીકતની પુષ્ટિ કરી હતી કે, પ્રથમ સામાવાળાએ અપીલકર્તા પાસેના દેવાની આંશિક ચુકવણી કરી દીધી હતી અને આ રીતે આ અધિનિયમની કલમ–૧૩૮ હેઠળ મોકલવામાં આવેલ નોટિસ કાયદેસર નથી.વિશ્લેષણ દરમિયાન, નીચેના તારણો દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા:

(i) અપીલકર્તાએ પોતાની ઊલટ–તપાસ દરમિયાન સ્વીકાર્યું છે કે, પ્રથમ સામાવાળાએ તેમના ખાતામાં ૩.૪,૦૯,૩૧૫ જમા કરાવ્યાં હતાં;

(ii) એક કાયદેસર ધારણા છે કે ચેક દ્વારા ઉપાડવામાં આવતી રકમ, એ ચેક લખનારનું, જેના નામે ચેક લખાયો હોય તે વ્યક્તિ પ્રત્યેનું બાકી દેવું અથવા જવાબદારી હોય છે.પ્રથમ સામાવાળા દ્વારા કરવામાં આવેલી આંશિક ચુકવણી અપીલકર્તા દ્વારા મોકલવામાં આવેલી કાયદેસર નોટિસમાં દર્શાવવી જોઈતી હતી.ચેકમાં લખેલ રકમ અપીલકર્તાની બાકી રકમ કરતાં વધારે છે.આથી, કલમ–૧૩૮ હેઠળ મોકલવામાં આવેલી કાનૂની નોટિસ કાયદામાન્ય નથી.આ ઓમ્નીબસ નોટિસ છે, કારણ કે તેમાં જે આંશિક ચુકવણી કરવામાં આવી હતી તેને માન્યતા આપવામાં આવી નથી; અને

(iii) આ ચેક અપીલકર્તાએ આપેલા નાણાં માટે જામીનગીરી પેટે હતો. જે આંશિક ચુકવણી પહેલાથી જ કરી દેવામાં આવી હતી તેને ગણતરીમાં લીધા વગર જ તારીખ વગરનો ચેક બેંકમાં રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો.

રજૂઆતો

૭. અપીલકર્તા તરફે ઉપસ્થિત વકીલ શ્રી મહેમૂદ ઉમર ફારુકીએ રજૂઆત કરી હતી કે:

(i) વીસ લાખ રૂપિયાનું દેવું ચૂકવવા માટે રૂ.૪,૦૯,૩૧૫ની ચુકવણી કરવામાં આવી હતી તે દર્શાવવા માટે રેકોર્ડ પર કંઈ નથી;

(ii) રૂ૪,૦૯,૩૧૫ ની ચુકવણી ચેક આપ્યાં પહેલાં કરવામાં આવી હતી; અને

(iii) પ્રથમ સામાવાળાએ તા.૧૫ એપ્રિલ, ૨૦૧૪ના રોજ તેમને કાનૂની નોટિસ મળી તે બાદ બાકી રકમની કોઈ ચૂકવણી કરી નહોતી.

૮. પ્રથમ સામાવાળા તરફે ઉપસ્થિત સિનિયર કાઉન્સેલ શ્રી નકુલ દીવાને રજૂઆત કરી હતી કેઃ

(i) આ અધિનિયમની કલમ–૧૩૮માં વાપરવામાં આવેલ શબ્દ 'ઋણ અથવા અન્ય જવાબદારી' ને સ્પષ્ટીકરણના ખંડમાં 'કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવું ઋણ અથવા અન્ય જવાબદારી' તરીકે પરિભાષિત કરવામાં આવ્યો છે.આમ, કાનૂની નોટિસમાં કરવામાં આવેલી માંગ એ કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવી રકમ માટે હોવી જોઈએ;

(ii) જો ઋણધારકે ઋણનો અમુક ભાગ ચુકવ્યો હોય, તો કલમ–૫૬ હેઠળ આંશિક ચુકવણીના કોઈ પણ શેરા વિના ચેકમાં લખેલ સંપૂર્ણ રકમની ચુકવણી કરવાની માંગ કરતી કાનૂની નોટિસ કાયદેસર રીતે ટકી શકે નહીં; અને

(iii) પ્રથમ સામાવાળાએ ઋણનો અમુક ભાગ ચૂકવી દીધો હોવાથી, જો આંશિક ચૂકવણીની કપાત કે શેરો કર્યા વિના મૂળ રકમ દર્શાવતો ચેક નકારવામાં આવ્યો હોય, તો અપીલકર્તા કાર્યવાહી કરી શકે નહીં.

વિશ્લેષણ

૯. સામા પક્ષની રજુઆતો અમારી વિચારણા માટે રજુ છે. કાયદાની કલમ ૧૩૮ નીચે મુજબ છેઃ

> **"૧૩૮. ખાતામાં અપૂરતું ભંડોળ વગેરે કારણોથી ચેકનો અનાદર.** જ્યાં કોઈ વ્યક્તિ તેનું જે બેંકમાં ખાતુ હોય તે ખાતામાંથી અન્ય વ્યક્તિને કોઈ પણ રકમ ચુકવવા માટે લખવામાં આવેલો કોઈ ચેક, સંપૂર્ણ અથવા આંશિક રીતે, કોઈ પણ દેવું અથવા અન્ય જવાબદારી માટે, લખવામા આવે અને તે બેંક દ્વારા તે ખાતામાં જમા રકમ તે ચેકનું ચુકવણુ કરવા માટે અપુરતી હોવાના કારણે અથવા તે બેંક સાથે થયેલી સમજૂતી દ્વારા તે ખાતામાંથી ચુકવી શકાય તેવી રકમથી વધારે હોવાના કારણે, જો તે ચેક બેંક દ્વારા ચુકવણી કર્યા વગર પરત કરવામાં આવે તો તેવી વ્યક્તિએ ગુનો કર્યો હોવાનું માનવામાં આવશે અને આ કાયદાની અન્ય કોઈ જોગવાઈનો ભંગ કર્યા વિના, કેદની સજા [જેની મુદત બે વર્ષ સુધી લંબાવવામાં આવી શકે છે] અથવા ચેકની રકમનો બમણો દંડ અથવા બંને થઇ શકશે :
>
> પરંતુ આ કલમમાં સમાવિષ્ટ કોઈ પણ બાબત ત્યાં સુધી લાગુ પડશે નહીં, જ્યાં સુધી
>
> (ક) જે તારીખે ચેક લખવામાં આવ્યો છે તે તારીખથી છ મહિનાની અંદર અથવા તેની માન્યતાના સમયગાળાની અંદર, બેમાંથી જે વહેલું હોય તે દરમિયાન ચેક બેંકમાં રજુ કરવામાં

આવ્યો હોય

(ખ) ચેક મેળવનાર અથવા તે ધરાવનાર, યથાપ્રસંગ, ચેક પરત થયા અંગે બેંકમાંથી પોતાને માહિતી મળ્યે [ત્રીસ દિવસની અંદર] લેખિત નોટિસ આપીને તે રકમની ચુકવણી કરવાની માંગણી કરે ત્યારે અને

(ગ) આ પ્રકારનો ચેકનો લખનાર, આવી નોટિસ મળ્યાના પંદર દિવસની અંદર, યથાપ્રસંગ, પ્રાપ્તકર્તાને અથવા ધારકને આ રકમ ચુકવવામાં નિષ્ફળ જાય છે.

સમજુતી: આ કલમના હેતુઓ માટે "**અન્ય જવાબદારીનું દેવું" એટલે કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવું દેવું અથવા અન્ય જવાબદારી.**

(સંદર્ભ પુરો પાડવામાં આવ્યો છે)

૧૦. આ કાયદાની કલમ ૧૩૮માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે જો નીચેની બાબતો પરિપૂર્ણ થાય તો ચેક લખનારે ગુનો કર્યો હોવાનું માનવામાં આવશેઃ

(૧) અન્ય વ્યક્તિને કોઈ પણ રકમની ચુકવણી કરવા માટે ચેક લખવામાં આવ્યો હોય.

(૨) કોઈ પણ દેવું અથવા અન્ય જવાબદારીના 'સંપૂર્ણ અથવા આંશિક' ચુકવણી માટે ચેક લખવામાં આવ્યો હોય.દેવું અથવા અન્ય જવાબદારી

એટલે કાયદેસર રીતે લાગુ પાડી શકાય તેવું દેવું અથવા અન્ય જવાબદારી. અને

(૩) અપૂરતા ભંડોળના કારણે ચુકવણુ થયા વિના બેંક દ્વારા ચેક પરત કરવામાં આવ્યો હોય.

જોકે, જ્યાં સુધી પરંતુકની આ શરતોનું પાલન નહીં થાય, ત્યાં સુધી ગુનો ગણાશે નહીં. પરંતુકની આ શરતો નીચે મુજબ છેઃ

(૧) ચેક લખ્યાની તારીખથી છ મહિનાની અંદર અથવા તેની માન્યતા ધરાવતા સમયગાળાની અંદર બેંકમાં જમા કરાવવો પડશે

(૨) ચેકના ધારકે બેંક તરફથી ચેકની ચુકવણી થયા વિના પરત થયાની નોટીસ મળ્યાના ત્રીસ દિવસની અંદર ચેક લખનારને લેખિત નોટિસ આપીને 'કથિત રકમ' ની ચુકવણી કરવાની માગણી કરવાની રહેશે.

(૩) ચેકનો ધારક નોટિસ મળ્યાના પંદર દિવસની અંદર ' કથિત રકમ' ની ચુકવણી કરવામાં નિષ્ફળ જાય.

૧૧. પ્રથમ સામાવાળાની પ્રાથમિક દલીલ એ છે કે કલમ ૧૩૮ હેઠળ ગુનો કરવામાં આવ્યો નથી કારણ કે ચેકને વટાવવા માટે રજૂ કરવામાં આવ્યો તે તારીખ સુધીમાં અપીલકર્તાને ચુકવવાની રકમ ચેકમાં રજૂ કરવામાં આવેલી રકમથી ઓછી હતી.આ અદાલત સમક્ષ પ્રશ્ન એ છે કે, ચેક લખનાર જ્યારે ચેક લખ્યા પછી, પરંતુ ચેક વટાવતા પહેલા ઋણ કે જવાબદારી પરત્વે આંશિક

ચુકવણી કરે છે ત્યારે પણ સંપૂર્ણ રકમનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા ચેકના ચુકવણી થયા વિના પરત થવા માટે કાયદાની કલમ ૧૩૮ લાગુ કરવામાં આવશે?

૧૨. તે નોંધવુ જરુરી છે કે, પોસ્ટ–ડેટેડ ચેકને જારી કર્યા પછી જ્યારે આંશિક ચુકવણી કરવામાં આવે છે, ત્યારે વટાવતી સમયે કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવું દેવું ચેકમાં દર્શાવેલી રકમ કરતાં ઓછું હોય છે. જે તારીખે ચેકને વટાવવાની માંગણી કરવામાં આવે અને ઋણ ચડે તે તારીખ વચ્ચે આંશિક ચુકવણી અથવા સંપૂર્ણ ચુકવણી થયેલી હોઇ શકે છે. એટલા માટે, તે મહત્વપૂર્ણ છે કે આપણે જામીનગીરીના હેતુથી જારી થયેલા ચેક અને પોસ્ટ–ડેટેડ ચેક જારી કરવા બાબતે આ અદાલતે નિર્ધારિત કરેલા કાયદાનો સંદર્ભ લઈએ. **ઇન્ડસ એરવેઝ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ વિ. મેગ્નમ એવિએશન પ્રાઇવેટ લિમિટેડ** ના કેસમાં આ અદાલતની બે જજોની ખંડપીઠ સમક્ષ મુદ્દો હતો કે, જો પર્ચેઝ ઓર્ડર રદ થાય તો ખરીદારો દ્વારા એડવાન્સ પેમેન્ટ પેટે જારી કરવામાં આવેલા પોસ્ટ–ડેટેડ ચેકના અનાદરને કાયદાની કલમ ૧૩૮ હેઠળ આવરી લેવામાં આવશે કે નહીં. એવું નોંધવામાં આવ્યું હતું કે, કલમ ૧૩૮ ત્યારે જ લાગુ થશે, જ્યારે ચેક ઉપાડવાની તારીખે કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવું દેવું અસ્તિત્વ ધરાતું હોય. **સેમ્પલ્લી સત્યનારાયણ રાવ વિ. ઇન્ડિયન રિન્યુએબલ એનર્જી ડેવલપમેન્ટ એજન્સી લિમિટેડ** ના કેસમાં, સામાવાળાએ પાવર પ્રોજેક્ટ સ્થાપિત કરવા માટે લોન આપી હતી અને જામીનગીરી માટે પોસ્ટ–ડેટેડ ચેક આપવામાં આવ્યા હતા. ચેક ચુકવણુ થયા વિના પરત કરવામાં આવ્યા હતા અને કલમ ૧૩૮ હેઠળ ફરિયાદ

દાખલ કરવામાં આવી હતી. **ઈન્ડસ એરવેઝ (સુપ્રા)** ને અલગ કરતાં એવું નોંધવામાં આવ્યું હતું કે, કલમ ૧૩૮ની અરજી માટે ની શરત એ છે કે, ચેકમાં ઉલ્લેખિત તારીખે કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવું દેવું અસ્તિત્વમાં હતું કે નહીં. એવું નોંધવામાં આવ્યું હતું કે, જો જવાબ હકારાત્મક હશે, તો કલમ ૧૩૮ની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે. **શ્રીપતિ સિંહ વિ. ઝારખંડ રાજ્ય**ના કેસમાં આ અદાલતે નોંધ્યું હતું કે, જો ચેક જામીનગીરી સ્વરૂપે જારી કરવામાં આવે તોઅને જો નિયત તારીખ પહેલાં કોઈ અન્ય સ્વરૂપમાં દેવું ચુકવવામાં આવ્યું ન હોય અથવા જો પુનઃચુકવણીને મુલતવી રાખવા માટે બંને પક્ષો વચ્ચે કોઈ સમજૂતી કરાર ન થયો હોય, તો ચેક રજૂ કરવા માટે લાયક ઠરશે.

> ૧૭. નાણાકીય વ્યવહારને અનુસરીને જામીનગીરી પેટે જારી કરાયેલો ચેક દરેક સ્થિતિમાં નકામો કાગળનો ટુકડો ન ગણાય.'જામીનગીરી' એ સાચા અર્થમાં સલામત હોવાની સ્થિતિ છે અને લોન માટે આપવામાં આવેલી જામીનગીરીને ચુકવણીના વચન તરીકે આપવામાં આવે છે. તે જવાબદારીની પૂર્તતા કરવામાટે આપવામાં, જમા કરવામાં, વચનબધ્ધ કરવામાં આવે છે, જે રકમની લેવદદેવડના પક્ષકારોને બંધનકર્તા હોય છે. **જો કોઈ વ્યવહારમાં ધિરાણ કરવામાં આવે અને લોન લેનાર ચોક્કસ સમયમર્યાદામાં રકમની ચુકવણી કરવા માટે સહમત થાય અને જો નિયત તારીખ પહેલાં લોનની રકમ અન્ય કોઈ સ્વરૂપમાં ચુકવવામાં ન આવે અથવા જો રકમ ચુકવવા માટે બંને**

પક્ષો વચ્ચે અન્ય કોઈ સમજૂતી ન થઇ હોય તો, જામીનગીરી સ્વરૂપે જારી કરાયેલો ચેક રજૂ કરવા માટે લાયક બનશે અને ચેક નો ધારક તે રજૂ કરવા માટે હકદાર હશે. આ પ્રકારની રજુઆત સમયે જો તે ચુકવ્યા વિના પરત થાય, તો કલમ ૧૩૮ અને વટાઉખત અધિનિયમની અન્ય જોગવાઈઓ અંતર્ગત વિચારણામાં લેવામાં આવેલા પરિણામો ભોગવવાના રહેશે.

૧૮. જ્યારે કોઈ ચેક જારી કરવામાં આવે છે અને તેને ચુકવણી માટે નિયત સમયગાળા સાથે રકમની પુનઃચુકવણી માટે 'જામીનગીરી' તરીકે ગણવામાં આવે છે, **ત્યારે તે સુનિશ્ચિત કરે છે કે 'જામીનગીરી' તરીકે જારી કરવામાં આવેલો આ પ્રકારનો ચેક લોન કે ચુકવણી માટે પરિપક્વ થતો હતો કે જેને જામીનગીરી તરીકે જારી કરવામાં આવ્યો છે તે પહેલાં રજૂ ન કરી શકાય. વધુમાં, લોન લેનારને લોનની રકમ અથવા આવી નાણાકીય જવાબદારીની ચુકવણી અન્ય કોઈ પણ સ્વરૂપમાં કરવાનો વિકલ્પ હશે અને તે રીતે જો દેવું અને ચૂકવવાની લોનની રકમ નિયત સમયગાળાની અંદર ચુકવી દેવામાં આવી હોય, તો પછી જામીનગીરી સ્વરૂપે જારી કરવામાં આવેલો ચેક રજૂ કરી શકાશે નહીં. એટલે લોનનું અગાઉથી ચુકવણી કરવું અથવા બદલાયેલી પરિસ્થિતિ હોવાના કારણે બંને પક્ષો વચ્ચે સમજૂતી થઈ જાય તો**

તે જામીનગીરી તરીકે જારી કરવામાં આવેલો ચેક રજૂ ન કરવો અનિવાર્ય છે. આ માત્ર એવાં બચાવ છે, જે વટાઉખત અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળ શરૂ કરવામાં આવેલી કાર્યવાહીમાં ચેક લખનારને ઉપલબ્ધ થશે. આથી કોઈ ચુસ્ત નિયમ ન હોઈ શકે કે જે ચેક જામીનગીરી સ્વરૂપે જારી કરવામાં આવે છે તે ચેક ધારક ક્યારેય પણ રજૂ ન કરી શકે. જો આ પ્રકારનું અર્થઘટન કરવામાં આવે તો ચેક 'ઓન ડિમાન્ડ પ્રોમિસરી નોટ' તરીકે બની રહેશે અને તમામ સંજોગોમાં તે રકમ વસૂલવા માટે માત્ર દીવાની દાવો ઉપલબ્ધ હશે, જે કાયદાનો આશય નથી. જ્યારે 'જામીનગીરી' તરીકે ચેક જારી કરવામાં આવે છે ત્યારે તેના પરિણામો પણ ચેકના લખનારને ખબર પડે છે અને ઉપરોક્ત સંજોગોમાં જો ચેક રજૂ કરવામાં આવે છે અને તે ચુકવ્યા વિના પરત થઈ જાય, તો ચેક ધારકને ચુકવણુ મેળવવા માટે દીવાની કાર્યવાહી શરૂ કરવાનો અથવા સજા અપાવવા માટે ફોજદારી કાર્યવાહી શરૂ કરવાનો વિકલ્પ હોય છે, પરંતુ કોઈ પણ સંજોગોમાં, દાવાનાં સ્વરૂપ બાબતે ચેક લખનારને શરતો નક્કી કરવાનો અધિકાર નથી.

(સંદર્ભ પૂરો પાડવામાં આવ્યો છે)

અગાઉના ઉપરોક્ત વિશ્લેષણના આધારે, નીચે મુજબના સિદ્ધાંતો ઉપસ્થિત

થાય છેઃ

(૧) જ્યાં લોન લેનાર ચોક્કસ સમયમર્યાદાની અંદર લોનની ચુકવણી કરવા સંમત થાય છે અને જામીનગીરી માટે ચેક જારી કરે છે પરંતુ સમયમર્યાદાની અંદર લોનની ચુકવણી કરવામાં નિષ્ફળ જાય છે, ત્યારે ચેક રજૂ કરવા માટે લાયક બને થાય છે. જ્યારે દેણદાર દ્વારા ચેકને વટાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે અને તે ચુકવણુ થયા વિના પરત થઈ જાય, ત્યારે કાયદાની કલમ ૧૩૮ લાગુ પડે છે.

(૨) જો કે, જ્યારે જામીનગીરી માટે ચેક જારી કરવામાં આવે છે ત્યારે મુખ્ય નિયમ એ છે કે જે તારીખે ચેક આપવામાં આવે છે અને જે તારીખે ચેક રજૂ કરવા માટે લાયક બને છે તે તારીખ વચ્ચે લોનની ચુકવણી અન્ય કોઈ પણ માધ્યમથી કરી શકાય છે. જ્યાં લોનની ચુકવણી અન્ય કોઈ માધ્યમથી નિયત તારીખની અંદર કરવામાં આવતી નથી, ત્યાં જ ચેક રજૂ કરવા માટે લાયક બનશે.

(૩) જો લોનની ચુકવણી નિયત તારીખ અગાઉ થઈ ગઈ હોય અથવા ‘બદલાયેલી સ્થિતિ’ હોય તો ચેકને રોકડમાં રૂપાંતરિત કરવા માટે રજૂ કરવામાં આવશે નહીં.

૧૩. **સુનિલ ટોડી** વિ. **ગુજરાત રાજ્ય** ના કેસમાં, આ કોર્ટની બે

ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે 'દેવું અથવા અન્ય જવાબદારી' શબ્દસમૂહનો અર્થ સમજાવ્યો હતો. એવું નોંધવામાં આવ્યુ હતું કે આ વાક્યાંશનો અર્થ વર્તમાન જવાબદારીને કારણે ભવિષ્યમાં ચુકવવામાં આવનાર નાણાંની રકમ થાય છે.કોર્ટે નોંધ્યું છે કે, દેવું લીધા પછી જારી કરવામાં આવેલો પોસ્ટ–ડેટેડ ચેક 'દેવું'ના અર્થમાં આવરી લેવામાં આવશે. કોર્ટે ઠરાવ્યું છે કે, કલમ ૧૩૮માં એવા કેસોનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવશે જ્યાં ચેક લખ્યા પછી પરંતુ તેને રોકડમાં રૂપાંતરિત કરવા માટે રજૂ કર્યા પહેલાં દેવું અસ્તિત્વમાં આવ્યુ હોય. આ સંદર્ભમાં એવું નોંધવામાં આવ્યું હતું કે:

> "(૨૬) વટાઉ ખત અધિનિયમનો ઉદ્દેશ્ય ચેકની સ્વીકાર્યતામાં વધારો કરવાનો અને વેપારના વ્યવહાર માટે વાટાઘાટ કરી શકાય તેવા સાધનોની કાર્યક્ષમતામાં વિશ્વાસ પેદા કરવાનો છે. જો જોગવાઈનું અર્થઘટન એવા કિસ્સાઓને બાકાત રાખવા માટે કરવામાં આવે કે જેમાં ચેક લખ્યા પછી પરંતુ તેને રોકડમાં રૂપાંતરિત કર્યા પહેલાં દેવું ઊભું થયું હોય તો આ જોગવાઈનો ઉદ્દેશ નિરર્થક બની જશે. ઇન્ડસ એરવેઝમાં, અગાઉથી ચૂકવણી કરવામાં આવી હતી, પરંતુ ખરીદી કરાર રદ કરવામાં આવ્યો હોવાથી, કોઈ દેવું ચૂકવવાનો કોઈ પ્રસંગ ન હતો. જો 'દેવું અથવા અન્ય જવાબદારી' નો અર્થ માત્ર ચેક ઉપાડવાની તારીખે અસ્તિત્વમાં હોય તેવા દેવા તરીકે કરવામાં આવે તો કલમ

૧૩૮નો સાચો ઉદ્દેશ પૂર્ણ નહીં થાય. વધુમાં, સંસદે 'દેવું અથવા અન્ય જવાબદારી' શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે." "અથવા અન્ય જવાબદારી" વ્યાખ્યાનો પોતાનો અર્થ હોવો જોઈએ, વિધાનમંડળે બે અલગ–અલગ શબ્દસમૂહનો ઉપયોગ કર્યો છે."'અથવા અન્ય જવાબદારી' વ્યાખ્યામાં એવુ ઘટક સામેલ છે જે 'દેવું' કરતાં વ્યાપક છે અને તેને દેવા સાથે સરખાવી ન શકાય. હાલનાં કેસમાં વીજળીનો પુરવઠો શરૂ થવાના ટૂંક સમયમાં જ ચેક જારી કરવામાં આવ્યો હતો. વેપારી વ્યવહારના સંદર્ભમાં ચેક જારી કરવાની બાબતને ધંધાકીય લેવડ–દેવડના સંદર્ભમાં સમજવી જોઈએ. ચેક જારી કારયા બાદ વીજળીનો પુરવઠો પૂરો પાડવામાં આવ્યો હતો. વીજળી પૂરી પાડવાની બાકી ચૂકવણી માટે કંપની દ્વારા ધારવામાં આવતી જવાબદારીના સંદર્ભમાં ચેક જારી કરવામાં આવ્યો ન હતો તે બાબત ધંધાકીય લેવડ–દેવડ સાથે વિરોધાભાસી પરિણામ પેદા કરશે. જો કંપની સંતોષજનક એલ.સી. પુરી પાડવામાં નિષ્ફળ જાય અને વીજળીનો વપરાશ કરે, તો બાકી નીકળતી રકમની ચુકવણી કરવા માટે ચેક વટાવવા માટે સક્ષમ હતા."

૧૪. **ઇન્ડસ એરવેઝ** (સુપ્રા) તથા **સુનિલ ટોડી** (સુપ્રા) ને આપવામાં આવેલા ચુકાદાઓમાં સૂચવવામાં આવ્યું છે કે, જામીનગીરી તરીકે પોસ્ટ–ડેટેડ ચેક જારી કરવામાં આવ્યા છે કે નહીં તેનું મોટાભાગનું વિશ્લેષણ કાયદાની કલમ ૧૩૮ના

કાર્યક્ષેત્રમાં આવે છે કે નહીં તે સમયની સુસંગતતા પર આધારિત છે. **ઇન્ડસ એરવેઝ**માં (સુપ્રા), આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કે કલમ ૧૩૮ હેઠળ ગુનો કરવા માટે, *<u>ચેક જારી કરવાની</u>* તારીખે દેવું અસ્તિત્વમાં હોવું જોઈએ. જો કે, પછીના ચુકાદાઓ પોસ્ટ ડેટેડ ચેકના અનાદર પર કલમ ૧૩૮ હેઠળની કાર્યવાહીની માન્યતાની ચર્ચા કરતી વખતે વધુ સૂક્ષ્મ સ્થિતિ અપનાવે છે. આ અદાલતે **સેમ્પલી સત્યનારાયણ રાવ** (સુપ્રા) ના સમયથી સતત એવું માન્યું છે કે ચેકમાં ઉલ્લેખિત તારીખ, જે પરિપક્વતાની તારીખ છે, તે તારીખ પર કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવું દેવું હોવું જોઈએ.

૧૫. **એનઈપીસી માઈક્રોન લિમિટેડ વિરુદ્ધ મેગ્મા લીઝિંગ લિમિટેડ** કેસમાં આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે, અદાલતોએ કલમ ૧૩૮ની વ્યાખ્યા કાયદાકીય હેતુના સંદર્ભમાં કરવી જોઈએ, જેથી ખોટું કૃત્ય અટકાવી શકાય અને તેનો ઉકેલ લાવી શકાય. આ અધિનિયમ અને કલમ ૧૩૮નો ખાસ ઉદ્દેશ ચેકની સ્વીકાર્યતામાં વધારો કરવાનો અને વેપારનાં કામકાજ માટે વાટાઘાટોનાં સાધનોની અસરકારકતામાં વિશ્વાસ સ્થાપિત કરવાનો છે. કલમ ૧૩૮ ચેકના અનાદરને ગુનાહિત ઠરાવે છે. આ સિવિલ ઉપાય ઉપરાંત વધારાની કાર્યવાહી છે. ચેકના અનાદરના અપરાધીકરણ દ્વારા, વિધાનમંડળનો હેતુ નેગોશીયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટના ડ્રોઅરની <u>અપ્રમાણિકતાને</u> રોકવાનો હતો. કલમ ૧૩૮ નું અર્થઘટન ચેકના નાણાં મેળવનારની અપ્રમાણિકતાને પણ મંજૂરી આપતું નથી. ચેક લખનાર ભવિષ્યમાં દેવું ચૂકવવામાં નિષ્ફળ જાય તો ચેક મેળવનારને ચેકનો

ઉપયોગ કરવાનો લાભ આપવા માટે સુરક્ષા તરીકે ચેક જારી કરવામાં આવે છે. એટલે ચેક જારી કરવામાં આવે છે અને જામીનગીરી તરીકે મેળવવામાં આવે છે, જેમાં માનવામાં આવે છે કે ચેકનો એક ભાગ અથવા સંપૂર્ણ રકમ ચેક વટાવતા પહેલા ચુકવી શકાય છે.

૧૬. કલમ ૧૩૮ના ઉદ્દેશ્ય સાથે વાંચવામાં આવે ત્યારે પોસ્ટ–ડેટેડ ચેક પર આ કોર્ટના ચુકાદા સૂચવે છે કે જો ચેક <u>પરિપક્વતાની તારીખે</u> કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવું દેવું રજૂ કરે તો જોગવાઈ હેઠળ ગુનો થાય છે. જ્યારે ચેકને વટાવવાની માંગ કરવામાં આવે છે ત્યારે ચેકનો અનાદર થતાં કલમ ૧૩૮ હેઠળ નો ગુનો નોંધવામાં આવે છે. જો કે પોસ્ટ–ડેટેડ ચેક તેના આહરણ સમયે કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવા દેવાને દર્શાવવા માટે જારી કારવામાં આવે છે, આ ગુના માટે, ચેકને વટાવતી વખતે કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવા દેવાને દર્શાવવું જરૂરી છે.જો પરિસ્થિતિમાં એવો કોઈ ભૌતિક ફેરફાર થયો હોય કે ચેકમાં રહેલી રકમ પરિપક્વતા કે રોકડ રૂપાંતરના સમયે કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવા દેવાને દર્શાવતી ન હોય, તો કલમ ૧૩૮ હેઠળ ગુનો ગણવામાં આવતો નથી.

૧૭. અપીલકર્તાએ દલીલ કરી હતી કે ચેકને પ્રથમ સામાવાળા દ્વારા ૧૭ માર્ચ, ૨૦૧૪ના રોજ જારી કરવામાં આવ્યો હતો.જોકે, પ્રથમ સામાવાળા પાસેથી ૪,૦૯,૩૦૧૫ રૂપિયાની ચુકવણી ૮ એપ્રિલ, ૨૦૧૨થી ૩૦ ડિસેમ્બર, ૨૦૧૩ વચ્ચે મળી હતી. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે, ચેક જારી થયા પહેલા

ચુકવણી કરવામાં આવી હોવાથી તેને જવાબદારીના નિકાલ માટે આંશિક ચુકવણી તરીકે ગણી શકાય નહીં.

૧૮. અપીલકર્તાએ ૧૭ માર્ચ, ૨૦૧૬ના રોજ હાથ ધરાયેલી તેની ઊલટતપાસમાં સ્પષ્ટપણે ઉલ્લેખ કર્યો છે કે તેણે પ્રથમ સામાવાળાને રૂપિયા વીસ લાખ ધિરાણ પર કોઈ રસીદ લીધી નથી. અપીલકર્તાએ જણાવ્યું હતું કે, 'ચેક સામે ચેક' આપવામાં આવ્યો હતો. ઊલટતપાસનો સંબંધિત ભાગ નીચે નીચે મુજબ છેઃ

> "[...] મેં હિસાબી વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩ માટે આવકવેરા રિટર્ન ભર્યું છે. એ વાત સાચી છે કે મેં કથિત રીટર્નમાં રૂપિયા વીસ લાખની લેવડ–દેવડ દર્શાવી છે.હું આરોપીને રૂપિયા વીસ લાખના હિસાબી વર્ષના આવકવેરા રિટર્ન રજૂ કરવા તૈયાર છું; **મેં રસીદ સ્વીકારી નથી. આ વાત સાચી છે કે મેં કથિત ચેક સામે ચેક આપ્યો છે અને રસીદ લીધી નથી.**"
>
> **(સંદર્ભ પૂરો પાડવામાં આવ્યો છે)**

૧૯. અધિનિયમની કલમ ૧૪૫ હેઠળ નોંધવામાં આવેલી જુબાનીમાં, અપીલકર્તાએ જણાવ્યું કે તેણે ૧૬ જાન્યુઆરી ૨૦૧૨ના રોજ પ્રથમ સામાવાળાને રૂપિયા વીસ લાખની રકમ ઉછીના આપી હતી અને અને સામાવાળાએ તેમાં નિર્દિષ્ટ તારીખ પર જમા કરાવવા માટે રૂપિયા વીસ લાખનો

ચેક આપ્યો હતોઃ

> “આ કેસના વાદી અને સામાવાળા વેવાઈ હોવાથી અને ઘર જેવા સંબંધ ધરાવતા હોવાથી, તેમણે વાદીને તેમની જરૂરિયાત મુજબની રકમ તા. ૧૬/૦૧/૨૦૧૨ના રોજ આપી હતી અને તે રકમની ચુકવણી માટે, વાદીએ બેંક સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા, ઓડા ગાર્ડન, પ્રહલાદનગર શાખા, અમદાવાદનો ૨૦,૦૦,૦૦૦/– (વીસ લાખ રૂપિયા પુરા) નો ચેક નંબર: ૮૮૭૭૮૨૮ આપી **જણાવ્યું હતું કે, ઉપરોક્ત ચેક સામાવાળા દ્વારા તેમાં દર્શાવેલ તારીખે જમા કરવામાં આવ્યો હતો, જેનાથી સામાવાળાને નિશ્ચિત વિશ્વાસ અને ખાતરી આપવામાં આવી હતી કે સામાવાળાને અમારી પાસેથી બાકી રકમ ચોક્કસપણે મળશે.**”
>
> **(સંદર્ભ પૂરો પાડવામાં આવ્યો છે)**

વધુમાં, ઊલટતપાસમાં, અપીલકર્તાએ જણાવ્યું હતું કે, પ્રથમ સામાવાળા દ્વારા ચુકવવામાં આવેલી રકમનું ઈનામ કે ભેટ તરીકે ચુકવણી કરવામાં આવી નથીઃ

> "હું કહી શકતો નથી કે આરોપીએ મને રૂપિયા વીસ લાખની ગણતરીમાં આ રકમ પણ ચૂકવી છે કે કેમ.

આરોપીઓએ મને તે રકમ પણ ઈનામ/ભેટ તરીકે આપી ન હતી."

૨૦. પ્રથમ સામાવાળાની દલીલ હતી કે ચેકને તારીખ આપવામાં આવી ન હતી. બીજી તરફ, અપીલકર્તાની દલીલ હતી કે આ ચેક ૧૭ માર્ચ, ૨૦૧૪નો હતો. નીચેની અદાલતોએ ચેક બિનતારીખ હતો કે તારીખ ૧૭ માર્ચ, ૨૦૧૪ના રોજનો હતો તે અંગેના તારણો નોંધ્યા ન હતા. જોકે, એવું તારણ કાઢવામાં આવ્યું હતું કે, લોન લેવાની તારીખે જામીનગીરી માટે પ્રથમ સામાવાળા દ્વારા ચેક જારી કરવામાં આવ્યો હતો. નીચેની અદાલતો દ્વારા તે સ્પષ્ટપણે નોંધવામાં આવ્યું હતું કે પ્રથમ સામાવાળા દ્વારા ચૂકવવામાં આવેલી રૂ. ૪,૦૯,૩૧૫ની રકમ વીસ લાખ રૂપિયાના દેવાને આંશિક રીતે પૂર્ણ કરવા માટે ચૂકવવામાં આવી હતી. અરજદારે તેની ઊલટતપાસમાં જણાવ્યું છે કે જ્યારે તેણે રૂપિયા વીસ લાખની લોન આપી ત્યારે 'ચેક સામે ચેક' આપવામાં આવ્યો હતો. આમ, એવા નિષ્કર્ષ પર આવી શકાય છે કે આ ચેક લોનની ચુકવણી કરવા માટે જામીનગીરી સ્વરૂપે આપવામાં આવ્યો હતો જે કાં તો તારીખ વિનાનો કે ૧૭ માર્ચ, ૨૦૧૪નો હતો. માત્ર એટલા માટે કે ૮ એપ્રિલ, ૨૦૧૨ થી ૩૦ ડિસેમ્બર, ૨૦૧૩ દરમિયાન રૂ. ૪,૦૯,૩૧૫ ચૂકવવામાં આવ્યા હતા, જે ૧૭ માર્ચ ૨૦૧૪ પછી હતા તેથી વીસ લાખ રૂપિયાની લોનની ચૂકવણી માટે કોઈ રકમ ચૂકવવામાં આવી ન હોવાનું તારણ કાઢી શકાય નહીં. ૪,૦૯,૩૧૫ રૂપિયાની ચુકવણી પ્રથમ સામાવાળાને લોન આપ્યા પછી કરવામાં આવી હતી.અરજદારે તેની ઊલટતપાસમાં

ચૂકવણીની પ્રાપ્તિનો ઇનકાર કર્યો નથી. તેણે એમ પણ કહ્યું છે કે તે 'ભેટ કે ઈનામ' તરીકે પ્રાપ્ત થયું નથી. ઉપરોક્ત ચર્ચાને ધ્યાનમાં રાખીને, ચેકની ચૂકવણી વખતે, પ્રથમ સામાવાળાએ જામીનગીરી માટે જારી કરેલા ચેકની ચુકવણી વખતે ચેકમાં દર્શાવ્યા અનુસાર વીસ લાખ રૂપિયાની રકમ બાકી ન હતી.

૨૧. હાઈકોર્ટે નિર્દોષ છૂટ સામેની અપીલને ફગાવી દેતી વખતે જણાવ્યું હતું કે અપીલકર્તા દ્વારા જારી કરવામાં આવેલી નોટિસ એ સર્વગ્રાહી નોટિસ છે કારણ કે, તે કાયદાકીય રીતે લાગુ પાડી શકાય તેવા દેવાને દર્શાવતી નથી. **રાહુલ બિલ્ડર્સ વિ. અરિહંત ફર્ટિલાઇઝર્સ એન્ડ કેમિકલ્સ** ના કેસમાં આ કોર્ટના ચુકાદા પર આધાર રાખીને, એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે, કલમ ૧૩૮ ની જોગવાઈ (બ) અનુસાર કાયદાકીય નોટિસ જારી કરવામાં આવી ન હતી કારણ કે, તે 'સાચી રકમ' દર્શાવતી ન હતી. અપીલકર્તાએ દલીલ કરી છે કે કલમ ૧૩૮ હેઠળ ‘ચેકની રકમ’ માંગવા માટે નોટિસ મોકલવી જરૂરી છે. એવો દાવો કરવામાં આવ્યો હતો કે, કલમ ૧૩૮ હેઠળ ગુનો નોંધાયો હતો, કારણ કે અરજદાર દ્વારા વૈધાનિક નોટિસમાં ‘ચેકની રકમ’ તરીકે વીસ લાખ રૂપિયાની ચૂકવણી કરવાની માંગણી કરવામાં આવી હતી.

૨૨. અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ નક્કી કરે છે કે, જો બેંક દ્વારા ભંડોળની અછત માટે ચેક વણચુકવાયેલ પરત કરવામાં આવે છે, તો નાણા

મેળવનારે કાયદાની કલમ ૧૩૮ હેઠળ ગુનો કર્યો હોવાનું માનવામાં આવશે. જો કે, અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળનો ગુનો ત્યારે જ બને છે જ્યારે જોગવાઈઓમાં દર્શાવેલ શરતો પૂરી થઈ હોય. કલમ ૧૩૮ની જોગવાઈ (બ) જણાવે છે કે 'કહેવામાં આવેલી રકમ'ની ચુકવણીની માંગ કરતી નોટિસ ચેકના નાણા મેળવનાર દ્વારા કરવામાં આવશે.

૨૩. આ અદાલતે કલમ ૧૩૮ ની જોગવાઈઓ (ખ) માં 'કથિત નાણાંની રકમ' શબ્દોનું અર્થઘટન કર્યું છે. **સુમન સેઠી વિ. અજય કે. ચુરીવાલ**ના કેસમાં, અપીલકર્તાએ પ્રથમ સામાવાળાના પક્ષમાં રૂ૦ વીસ લાખનો ચેક જારી કર્યો. તે ચેક બાઉન્સ થયો હતો. ચેકની રકમ કરતા વધારે રકમ માટે ડિમાન્ડ નોટિસ જારી કરવામાં આવી હતી. આ અદાલતની બે જજોની ખંડપીઠે ચુકાદો આપ્યો હતો કે, 'કથિત રકમ' માટે માંગ કરવી પડે, જે ચેકની રકમ છે. એવું પણ નોંધ્યુ હતુ કે, ચેકની રકમ કરતા વધારે રકમ માંગવાની નોટિસ માન્ય છે કે નહીં તે પ્રશ્ન નોટિસની ભાષા પર આધારિત છેઃ

> "૮. કાયદાનો પ્રસ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે નોટિસને સમગ્રપણે વાંચવી રહી. નોટિસમાં "કથિત રકમ" એટલે કે ચેકની રકમની માંગણી કરવી પડશે. જો આવી કોઈ માંગ કરવામાં નહીં આવે તો કોઈ શંકા નથી કે આ નોટિસની કાયદાકીય જરૂરિયાત અપૂર્ણ રહેશે. જ્યાં "કથિત રકમ" ઉપરાંત વ્યાજ, ખર્ચ વગેરે માટે પણ દાવો કરવામાં આવે છે, ત્યાં

નોટિસ યોગ્ય છે કે નહીં, તે નોટિસની ભાષા પર નિર્ભર કરે છે. જો દાવાની રકમ નું વિવરણ આપતી વખતે નોટિસમાં ચેકની રકમ, વ્યાજ, નુકશાન વગેરેનો અલગથી ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હોય, તો વ્યાજ, ખર્ચ વગેરે માટેના આ પ્રકારનાં અન્ય દાવાઓ અનાવશ્યક હશે અને આ વધારાનાં દાવાઓને અલગ કરી શકાશે તથા તેને લીધે આ નોટિસ રદ થશે નહિ. જો નોટિસમાં બાઉન્સ્ડ ચેક હેઠળ શું બાકી હતું તે સ્પષ્ટ કર્યા વગર સર્વગ્રાહી ડિમાન્ડ કરવામાં આવે છે, તો આ નોટિસ કાયદાકીય જરૂરિયાતને પૂર્ણ કરવામાં નિષ્ફળ જઈ શકે છે અને તેને અયોગ્ય ગણવામાં આવી શકે છે."

૨૪. **કે. આર. ઈન્દિરા** વિ. **જી. આદિનારાયણ** ના કેસમાં એવું પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યું હતું કે નોટિસમાં ચેક રકમ નહીં પરંતુ લોનની રકમ માંગણી કરવામાં આવી હતી. એવું નોંધવામાં આવ્યુ હતું કે, પરંતુક (બી) ના હેતુઓ માટે, બાઉન્સ થયેલા ચેકમાં આવરી લેવામાં આવેલી રકમની માંગણી કરવી જરૂરી છે. **રાહુલ બિલ્ડર્સ** (સુપ્રા) માં, લેણદાર દ્વારા રૂ૦૮,૭૨,૪૦૯/– ની ચુકવણીની માગ કરવામાં આવી હતી, જે ચેકમાં રજૂ કરવામાં આવેલ રકમ રૂ૧,૦૦,૦૦૦/– કરતાં વધારે હતી. ફરી વખત એવુ નોંધવામાં આવ્યુ કે, પરંતુક (બી) માં 'કથિત રકમની ચૂકવણી'નો અર્થ ચેકની રકમ થશે. વધારાની રકમની માંગણીમાંથી ચેકની રકમ અલગ કરી શકાય તેમ ન હોવાથી તેને સર્વગ્રાહી નોટિસ માનવામાં આવી હતી. આ અદાલતની બે જજોની ખંડપીઠ માટે લખી રહેલા ન્યાયમૂર્તિ એસ. બી. સિંહાએ નોંધ્યું હતું કેઃ

"૧૦. [.....] એક શરત એ હતી કે ચેકની રકમની

ચૂકવણીની માગણી કરતી નોટિસ આપવી, જે "કથિત રકમની ચૂકવણી" ના શબ્દસમૂહના ઉપયોગથી સ્પષ્ટ થાય છે.[.....] એ વાત નોંધવી રહી કે ડિમાન્ડમાં ફક્ત ચેક હેઠળ ચુકવણી બાકી હોય તેવી રકમની જ નહિ, પરંતુ અન્ય ખર્ચ જેમ કે દાવા નો ખર્ચ તથા વ્યાજની પણ માગણી કરેલ હોઇ શકે, જોકે તેનો અર્થ એમ નહિ થાય કે તે નોટિસ અસ્પષ્ટ છે અને તેના બે અર્થ નીકળેછે. બાઉન્સ્ડ ચેક હેઠળ કેટલી રકમ બાકી છે તે સ્પષ્ટ કર્યા વગર સર્વગ્રાહી નોટિસ કાયદાની જરૂરિયાતને પહોંચી વળશે નહીં. સામાવાળા ૧ પાસેથી તેણે ઇશ્યૂ કરેલા ચેક હેઠળ ચુકવવાપાત્ર રકમ ચૂકવવા માટે કહેવામાં આવ્યું ન હતું.જે રકમ ચુકવવાની હતી તે બિલની બાકી નીકળતી રકમ એટલે કે રૂ૦૮,૭૨,૪૦૯/– હતી અને નોટિસ સ્વીકારનારે આ કથિત ડિમાન્ડ નો જવાબ રજુ કરવાનો હતો. જેના અનુસંધાને તે નોટિસ રૂ૦૮,૭૨,૪૦૯/– ની સંપૂર્ણ રકમ માટે હતી અને રૂ૧,૦૦,૦૦૦/–ની રકમ ચૂકવવાની કોઈ માંગણી કરવામાં આવી નહોતી, જે ૩૦/૦૪/૨૦૦૦ ના રોજ ચેક દ્વારા ફરિયાદીને આપવામાં આવી હતી. આથી, તે સંપૂર્ણ રકમની માંગણી કરવામાં આવી હતી, નહિ કે તેના કોઇ ભાગની.”

૨૫. કલમ ૧૩૮ ડીમિંગ અપરાધનું સર્જન કરે છે.આ જોગવાઇઓમાં ચેક લખનારને નોટીસનો જવાબ આપવાની તક અને ચેકની રકમ પરત કરવાની તક આપીને તેને સુરક્ષિત કરવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. કલમ ૧૩૮ ની મુખ્ય જોગવાઇમાં સામેલ ઘટકો ઉપરાંત પરંતુકમાં ઉલ્લેખિત શરતો પૂર્ણ થવી જરૂરી છે.

એવું તારણ કાઢવામાં આવ્યું છે કે કલમ ૧૩૮ હેઠળ ગુનો ત્યારે જ બને છે જ્યારે રોકડ રકમના ચુકવણા સમયે બેંક દ્વારા કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવા ઋણનો એક ભાગ અથવા સંપૂર્ણ હિસ્સા નો ચેક બેંક દ્વારા ચુકવ્યા વિના પરત કરવામાં આવે છે. રોકડ રકમના ચુકવણા વખતે ચેક કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવા ઋણનું પ્રતિનિધિત્વ કરતો ન હોવાથી કલમ ૧૩૮ હેઠળ ગુનો નોંધાતો નથી.

૨૬. અપીલકર્તા દાવો કરે છે કે જો સુરક્ષા માટે જારી કરાયેલા ચેકનું બાઉન્સ થવુ કલમ ૧૩૮ કાર્યક્ષેત્રમાં નહીં આવે, જ્યાં ચેકની રકમનો એક ભાગ ચુકવવામાં આવે છે, તો કાયદાની કલમ ૧૩૮ હેતુ નિષ્ફળ જશે. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે, તેનાથી એવી શક્યતા ઉભી થઈ શકે છે કે, ચેક લખનાર ઋણના એક નાના ભાગનું ચુકવણુ કરી ને, બાકીની રકમ ચુકવ્યા વિના, કલમ ૧૩૮ હેઠળની ફરિયાદથી બચી શકે છે. કલમ ૫૬માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે જો કોઈ નેગોશિએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ પર ચેકમાં ઉલ્લેખિત રકમનો એક ભાગ ચુકવી દેવામાં આવ્યો હોય તો તે ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ પર બેલેન્સ માટે વાટાઘાટો થઈ શકે છે.કલમ ૫૬ નીચે મુજબછે.

> "**૫૬. બાકી રકમના ભાગ માટે ઈન્ડોર્સમેન્ટ–** નેગોશિએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ પર કોઈ લખાણ વાટાઘાટોના હેતુ માટે માન્ય નથી, જો આ પ્રકારનું લખાણ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ પર બાકી નીકળતી રકમનો માત્ર એક ભાગ જ ચુકવણુ

કરવાનો આશય ધરાવતો હોય, પરંતુ જ્યાં આ પ્રકારની રકમની અંશતઃ ચુકવણી કરવામાં આવી છે, તે ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ પર ઇન્ડોર્સ કરી શકાય છે, જે પછી બેલેન્સ માટે વાટાઘાટો થઈ શકે છે.

૨૭. કલમ ૧૫ "ઇન્ડોર્સમેન્ટ" ને નીચે મુજબ વ્યાખ્યાયિત કરે છેઃ

"**૧૫. ઇન્ડોર્સમેન્ટ.–** જ્યારે કોઈ નિગોશિએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટના નિર્માતા અથવા ધારક વાટાઘાટોના હેતુ માટે, તેની પાછળ અથવા આગળ અથવા તેની સાથે જોડાયેલા કાગળના સ્લીપ પર અથવા તે જ હેતુ માટે એક નિગોશિએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ તરીકે પૂર્ણ કરવાનો ઇરાદો ધરાવતા સ્ટેમ્પ્ડ પેપર પર હસ્તાક્ષર કરે છે, ત્યારે તેને ઇન્ડોર્સ કહેવામાં આવે છે.

૨૮. કેરળ ઉચ્ચ અદાલતની ડિવિઝન બેન્ચે **જોસેફ સાર્થો** વિ. **ગોપીનાથન** માં ચુકાદો આપ્યો છે કે ચેક જે તારીખે રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો તે તારીખે બાકી નિકળતા લેણાં કરતાં વધુ રકમ માટે હતો, તેથી ચેકના લખનારને કાયદાની કલમ ૧૩૮ હેઠળ ગુના માટે દોષિત ન ઠરાવી શકાય. દિલ્હી ઉચ્ચ અદાલતે આ જ પ્રકાર નો મુદ્દો **અલાયન્સ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રકચર પ્રોજેકટ લિમિટેડ** વિ. **વિનય મિત્તલ** માં ઉદ્ધેશ્યો છે.ઉચ્ચ અદાલતે નોંધ્યું હતું કે, જ્યારે ચેક લખ્યા પછી અંશતઃ ચૂકવણી કરવામાં આવે છે, ત્યારે ચેક મેળવનાર પાસે બાકી રકમનો નવો ચેક લેવાનો વિકલ્પ હોય છે અથવા તો ચેક પર એન્ડોર્સમેન્ટ કરવાનો વિકલ્પ હોય છે કે કલમ ૫૪ ની જોગવાઇઓ મુજબ અંશતઃ ચુકવણુ કરવામાં આવેલ હતુ. એવુ પણ નોંધવામાં આવ્યુ હતુ કે કલમ ૧૩૮ (ખ) હેઠળ એવી ડિમાન્ડ નોટિસ

માન્ય ગણાશે નહિ કે જેમાં નોટિસ જારી કરતા પહેલા અંશતઃ ચુકવણુ મેળવ્યા છતા ચેક પર સંપૂર્ણ રકમ નોંધવામાં આવી હોય. ગુજરાત ઉચ્ચ અદાલત દ્વારા પણ **શ્રી કોર્પોરેશન** વિ. **અનિલભાઇ પૂરણભાઇ બંસલ** ના કેસમાં આ જ દૃષ્ટિકોણ લેવામાં આવ્યો હતો.

૨૯. કાયદાની કલમ ૧૫ સાથે વાંચવામાં આવેલી કલમ ૫૬ હેઠળ ચેકમાં અથવા ચેકની સાથે જોડવામાં આવેલી નોંધમા ઋણના આંશિક ચુકવણાની નોંધ લઈને તેનું સમર્થન કરી શકાય છે.જ્યારે આ પ્રકારનું એન્ડોર્સમેન્ટ કરવામાં આવે છે, ત્યારે આ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ નો ઉપયોગ બાકીની રકમ માટે વાટાઘાટો કરવા માટે થઈ શકે છે.જો બાકી રકમના રોકડમાં રૂપાંતરણ માટે રજૂ કરવામાં આવેલો ચેક બાઉન્સ થયો હોય તો ચૂકવનાર વ્યક્તિ કલમ ૧૩૮ની જોગવાઈઓનો ઉપયોગ કરી શકે છે.આમ, જ્યારે ચેક લખ્યા પછી અને તેના રોકડમાં રૂપાંતરણ કરવા દરમિયાન દેવાની આંશિક ચુકવણી કરવામાં આવી હોય તો તેવા પ્રકારની ચુકવણી ની નોંધ કાયદાની કલમ ૫૬ હેઠળ ચેક પર ફરજિયાત હોવી જોઈએ. આંશિક ચુકવણીની નોંધ કર્યા સિવાય ચેક રોકડમાં રૂપાંતરણ કરવા માટે રજુ કરી શકાય નહિ.જો ચેકને રજૂ કરતી વખતે ચેકને ચુકવ્યા વિના પરત કરવામાં આવે છે તો કલમ ૧૩૮ હેઠળ ગુનો નોંધાશે નહીં, કારણ કે ચેકને વટાવતી વખતે તે કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવા ઋણનું પ્રતિનિધિત્વ કરતું નથી.

૩૦. ઉપરોક્ત ચર્ચાને ધ્યાનમાં રાખીને, અમારા તારણોનો સારાંશ નીચે મુજબ

આપીએ છીએ.

(I) કલમ ૧૩૮ હેઠળ ગુનો નોંધાવા માટે જે ચેક બાઉન્સ થયો હોય તે પરિપક્વતા અથવા રજુ કરવાની તારીખે કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવા ઋણનું પ્રતિનિધિત્વ કરતુ હોવુ જોઇએ.

(ii) જો ચેક લખનાર ચેક લખ્યા પછી અને તેને ચુકવવા માટે રજુ કરે તે દરમિયાન દેવાની આંશિક કે સંપૂર્ણ ચુકવણી કરે, ત્યારે પરિપક્વતા અથવા રજુ કરવાની તારીખે કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવુ ઋણ અને ચેક પર રજુ થયેલ રકમ સમાન રહેશે નહિ.

(iii) જ્યારે ચેક પર દર્શાવવામાં આવેલી રકમનો એક ભાગ અથવા સંપૂર્ણ હિસ્સો ચેક લખનાર દ્વારા ચુકવવામાં આવે છે, ત્યારે તે કાયદાની કલમ પક્રમાં સૂચવ્યા અનુસાર ચેક પર અંકિત થવો જોઇએ.જો એન્ડોર્સ કરેલ ચેક પરિપક્વતા સમયે રોકડમાં બદલવાની માંગણી કરવામાં આવે છે ત્યારે તે બાઉન્સ થઈ જાય છે, તો કલમ ૧૩૮ હેઠળ ગુનો ગણાશે.

(iv) પ્રથમ સામાવાળાએ ઋણ લીધા પછી અને પરિપક્વતા પર ચેકને વટાવતા પહેલાં આંશિક ચુકવણી કરી છે.ચેકમાં રજૂ કરવામાં આવેલી વીસ લાખ રૂપિયાની રકમ પરિપક્વતાની તારીખે 'કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવું ઋણ' નહોતું.આમ, પ્રથમ સામાવાળાએ કાયદાની કલમ 138 હેઠળ ગુનો કર્યો હોવાનું માની શકાય નહીં, જ્યારે અપૂરતા ભંડોળના કારણે ચેકનું બાઉન્સ થયો હતો.

(v) આ અદાલતના ચુકાદા દ્વારા 'કથિત રકમ' ની ચૂકવણી કરવાની માંગણી

કરતી નોટિસ નુ અર્થઘટન ચેકની રકમ તરીકે કરવામાં આવ્યુ છે.કલમ ૧૩૮ ની જોગવાઈઓમાં ઉલ્લેખિત શરતોને સેક્શન ૧૩૮ના મૂળ ભાગના ઘટકો ઉપરાંત પૂર્ણ કરવાની જરૂર છે.આ કિસ્સામાં, પ્રથમ સામાવાળાએ કલમ ૧૩૮ હેઠળ ગુનો કર્યો નથી, તેથી નોટિસના સ્વરૂપની માન્યતા નક્કી કરવાની જરૂર નથી.

૩૧. ઉપર દર્શાવેલા કારણોસર ગુજરાત હાઈકોર્ટના ૧૨ જાન્યુઆરી, ૨૦૨૨ ના ચુકાદા સામેની અપીલ રદ્ કરવામાં આવે છે.

૩૨. બાકી રહેલી અરજી (ઓ), જો કોઈ હોય તો, તેનો આથી નિકાલ કરવામાં આવે છે.

.....ન્યાયમૂર્તિ

[ડૉ. ધનંજય વાય ચંદ્રચુડ]

.....ન્યાયમૂર્તિ

[હિમા કોહલી]

નવી દિલ્હી;
ઓક્ટોબર ૧૧, ૨૦૨૨

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to

understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.